

ARANY JÁNOS ÉS A MAGYAR RÍM.

(Részlet egy nagyobb értekezésből.)

A magyar rím történetében Arany művészete a határ régi és újabb verselőink között. Előtte nincsen költők, kinél tartalomnak és formának ennyire tökéletes összhangját találók. Formája is azt a szép tanulságot mutatja, amit költői mondanivalója: hagyománynak és továbbfejlesztésnek szövegét. Rímelő művészetének sok eleme már előtte megvan, de még java költőinknél is csekélyebb öntudattal. Nála, a nagy összegezónél, aki rímeinket először hangszereli a bennük rejlő zeneiséghez méltóan, együtt kapjuk mindet, teljesebben és felső fokon, a maga egyéni értékeinek hozzáadásával. Utána egészen napjainkig érezni hatását, mely alól egyik modern verselő művészünk sem vonhatta ki magát. Még a továbbkeresés ujdonságaiban is akárhányszor az ő irányítására, ráeszméltető szerepére ismerünk.

Arany egyik nagy művészi reformja az asszonánc.¹ Előtte is éltek vele, akárcsak a choriambussal, a magyar ritmusnak szerinte egyik fő elemével, de inkább és előbb a nép, mint költőink. Ezeknél, mondhatni, véletlenül fordult elő, akaratuk ellenére; a nyelv énekelt helyettük, önmagától. Arany ezt az éneklést is gyakoribbá tette, a nép után indulva, melynek „öntudatlanul jobb ízlése volt”, s csökkentette verseiben a látszatra jobb (rag-) rímeket.

A nyers asszonánc, ahogy Arany előtt szokásban volt, nagyrészt csak a magánhangzók azonosságára vigyázott, többkevesebb szabadsággal. Arany a mássalhangzók törvényeit is számbaveszi. Ebben ugyan Csokonai jó néhány évtizeddel megelőzi, de túlnyomó részt csak elvben. S ez az elv sem olyan, hogy érdemesnek tartotta volna a gyakorlatban megvalósítani. Nála még alig érzünk valamit abból az összhangból, mely Arany mássalhangzóit annyira áthatja. Aranynál nemesedik meg a magyar rím, elméletben, gyakorlatban egyaránt.

¹ Valami az asszonáncról. L. Összes prózai műveiben *A magyar verselésről* főcím alatt.

Mi a jelentősége? Szemléltetve talán így fejezhetnők ki legjobban: az ő asszonánca révén a magyar rímelés *kétszólamúbbá* vált. Szándékosan használjuk ezt a zenei kifejezést, hiszen csakugyan a zene birodalmában vagyunk. Nála már nem csupán a magánhangzók azonosak; a mássalhangzók pedig nemcsak ismétlődnek vagy — kevés kivétellel — diszszonálnak, hanem mint rokonok vagy rokonfajúak — kemény és lágy változatukban — harmonizálnak is. Csupa azonos mássalhangzó egyhangúvá teszi a szó muzsikáját, egymástól idegenek: zöreinessé. Arany asszonáncában — szintén zenei kifejezéssel élve — *tercelnek* a rokon vagy rokonfajta hangzók. Mintha csak Schillernek a férfi és női lélek összhangjáról írt szép szavait kapnók itten, a rímek *házasságára* vonatkoztatva:

Denn wo das Strenge mit dem Zarten,
Wo Starkes sich und Mildes paarten,
Da gibt es einen guten Klang.

(*Das Lied von der Glocke.*)

Kozma Andor fordításában:

Mert ahol zord s gyöngéd vegyülnek,
Erő s szelidség egyesülnek,
A hang csak ott jó hangzatú.

Másik nagy értéke a természetesség és a változatosság, melyet mindig izlés és bölcs arányérzék ellenőriz. Már abból, ahogy az asszonánc törvényeinek „netovábbját” megszabja, fényesen kitetszik ez. Ő csak az egytagú asszonáncban nem tűr engedményt, legfeljebb árnyalatnyit, de már a többtagúval szemben belátó. Már elég, ha legalább egy magánhangzó ugyanaz s egy mássalhangzó pár rokon vagy hasonfajú. Így aztán magától adódik az asszonáncnak bizonyos fokozati különbsége. Ha a rím „dereka” szabályosan csendül össze, a végszótagban a „rokotalan” hangzás kevésbé bánt, mivel előzőleg máris kárpótolva vagyunk, s éppígy megfordítva: a végső szótag szabályos volta enyhít az előző szótag vagy szótagok diszszonálásán. Arany osztályozza is az asszonánc alkalmait, ilyen módon: „legjobb; szabályos, gyenge, de nem szabálytalan; erőtlén, de még mindig szabályos; szabályellenes, de még mindig erős”. Külön-külön valóban érvényesnek vehetjük ezeket a jegyeket, de már egy-egy költemény életében, együtt, egymást kiegészítő szerepükben nagyot csökken, sőt el is vész fokozati jelentőségük. Mi lenne, ha Arany mindvégig tökéletes asszonáncokat alkalmazna? Ha teljesen kétszólamúvá tenné? Föltétlenül nyelvünk természete ellen cselekednék, uniformizálná s a mellett gúzsba kötne mondanivalóját is. A hangzás kedvéért micsoda kényszerű sor-

rendben kellett volna szavait megválogatnia, egész érzés- és gondolatvilágán erőszakot vennie?!

Engedményeiben is milyen szigorúan ragaszkodik Arany az asszonáncnak magasabta törvényeihez, csak egy példával igazoljuk. Elnézi ugyan Petőfinél az ilyen rímet: harangot-barangol, mert a záró mássalhangzók rokotalanságát nagyban enyhíti a sokszótagú rímnek csaknem azonos hangzása, mégis azt tanácsolja, hogy jobb az effélet kerülni. Ha nem csalódom, Arany nem használ a Petőfiével azonos hangokat a rím végén. Pedig őt is ugyancsak sokszor kerülgeti ez az alkalom, a *t* és az *l*, *r*, össze-összeszördülne nála is, mégis, a hangzás kiegyenlítésére, a lágy hang erősítéséül mindig ott van ilyenkor a kemény *t* is. Egy sereg esetet hozhatunk fel erre, kapásból: napja mult-magyarul (*Rodostói temető*); hajdut-jajdult (*Toldi*); csatangolt-bitangot (*Vágtat a ló*); dolgát-szolgált; császár-rászállt (*Toldi szer.*); megdicsőült-jövőről (*Hunyadi csillaga*); rézkürt-készül-nélkül (*Éjféli párbaj*) stb. Az *ly*-t némely vidéken *l*-nek ejtik: a huszárt-király féle rím tehát (*A betyár*) szintén szabatos; a két folyékony hang különben is jól ellensúlyozza a *t*-t.

Aranynál érezhetjük először határozottabban a rímeknek műfajbéli különbségét. Az epikára és a lírára gondolunk, melyekben Arany egyformán remeket alkotott. Elődeinek rímeiben is érezni valami egyénibb ízt, mihelyt a maguk közvetlen világáról énekelnek, de csekélyebb mértékben. Csokonai másként rímel kisebb verseiben, másként a *Dorottyá*-ban vagy a *Lélek halhatatlanságában*, pedig ez már lírájához tartozik. Aranytal találkoznak először epikai és lírai rímekkel. Pályája elején természetesen epikai rímei vannak túlsúlyban, akkor még lírája is eléggé elbeszélő hangnemben jelentkezik. De később már mérhetetlen távolság van közöttük, alakra, hangzásra. Természetes, hogy itt nem lehet egészen pontos határt vonnunk, általában mégis azt tapasztaljuk, hogy nála a rímek egyénibb képe epikájában is ott bontakozik ki, ahol a hangulat maga is személyibbé forrósodik. Az egész Toldi-trilógiában, bár a fejlődés korszakai rajtuk hagyták bélyegüket, nincsenek mesteribb rímek, inkább csak jók, ápolitak, vagy pongyolábbak, a hangulat szerint. Még a Piroska — ez a név — kezdetű felsóhajtásban is valami epikai nyugalom sodorja tovább a rímeket. Arany — fájdalomosan közbeszólva sem száll ki nagyon elbeszélő nyugalomból. Ezek a rímek, hogy úgy mondjuk: tárgyilagosaabbak, inkább jó kapcsok a sorok közt, jól épített hidak, melyeken az epikus folyamat hullámai végigzuhognak. Itt-ott kivételesebb rím is fel-felcsillan, egyébként rímeiből is kireked a maga legbensőbb egyéni világa, mely líráján annyiszor úrrá lesz. Már a *Keveházában* vagy a *Katalinban* mennyivel nyugtala-

nabbak, feszültebbek a rímek. Mert a modor már közelebb hozza a költőt — a balladás hangnemen keresztül — a lírai hangulathoz. Lírai és epikai rímeinek nagy ellentéte jól kifejeződik a *Buda halálában* s a nagyszerű betétversben (*Rege a csodaszarvasról*). Arany ez utóbbiban már oly közel jár a lírához, hogy szinte énekel. Rímjátékai is egészen egyéniek s mesteribben ötvözöttek.

Hát még amikor igazán lírai verset ír! Itt már gyakrabban érezni az ötvösmester finomabb eszközeit. E rímeiben gyakran egész lelki válsága benne tükröződik. Nem véletlen, hogy mesteri rímeinek nagy része lírájában fordul elő. Ilyenkor a rím is magas forrpontot jelez, a hangok távolsága nő, szakadékszerűen, a mély hangok éjsötéten boronganak, egy-egy éles, magas hangpár héjjaként csap össze, vértereszítő kedvében s szinte kisajdul a lélekből. Rendszerint egy ritka, tündöklő rím veszi át az uralmat, egy sereg, szándékosan laza, tétova sorvég közül, hogy az ellentét annál jobban kitessék. Csak három kivételes rímét idézem ötvösműhelyéből, magas, mély és vegyeshangú változatukban. A legszerényebb köztük ez:

Még nem hallom a pacsirtát,
Mely tavaszról zengve hírt ad.

(Kies ősz.)

Egy fokkal magasabban szárnyal *A tölgyek alatt c.* versében egy mélyhangú ríme:

Gyermeki önző
Korom ifjú ábránd
Veszi ösztönző
Szárnyára s tovább ránt...

De legszebb s talán legfájdalmasabb valamennyi ríme közt a *Tájképben*:

Nem tudja, hogy emlék minden legkisebb hely:
Hogy a Haza teste mindenütt egy sebhely...

E három példa közös alaki vonást is mutat. Arany a legkényesebb hangösszetételeket próbálgatja itten, úgy, hogy a szavak hanganyaga majdnem ugyanaz, de azért árnyalati különbséget is tesz köztük, hogy a kínrím veszedelmét elkerülje. Az elsőben a *t—d* asszonáncával töri meg a hangok ismétlődését, a másodikban megduplázza a *b-t* s megkeményíti a *d-t*; a harmadikban a *bb* válik rövidevé. A rím különösségét az adja, hogy egy-két hangmódosulással ugyanaz a betűsor két más értelmű szóvá szakad szét, vagy két rövid szó olvad egy hosszúvá. Mind a háromban van egy egyszótagú

szó, a végén. Az is gyakori sajátosságuk (itt mind a háromnak), hogy az utolsóelőtti szótag hosszú: a ritmus itt lüktet leg-
elevenebben, szinte feltornyosul a sor s merész kihangzással,
visszhangosan zendül; a végső szótag is rendszerint hosszú.
Arany előtt bizonyára akad ilyen, véletlenül (én nem em-
lékszem művészből esetre); nála igen gyakori jelenség ez.
A rím időmértéke pontosan vág, az összhang kifogástalan,
a felajzott léleknek fájdalmasan szép mutatványa ez, szem-
látomást maga is gyönyörködik benne. A *Tájképben* ilyen
laza rímek is vannak: mormol-ormon, *A tölgyek alattban*:
bogrács-ugrás; hallom-malom. Érezni, hogy a lélek szakadé-
kaiban járunk. Ennyi véletlenség Arany epikus rímeiben
nincs s ha ritkán előfordul is, mint említettük, a hangulat
liraibb voltáival jár együtt.

Arany asszonáncának köszönhetjük a rímnek egyik ha-
mupipőke külsejű, de nagyon becses fajtáját, mely az isko-
lás, esztergályozott rímek közé vegyülve sok szint viszen
bele a versbe. Elődei, a legjobbak is, minő Kölcsey, rímelő
kedvük felső fokán többnyire ígét rímeltetnek főnévvel vagy
más beszédrésszel, a ragrímek tömkelegében néhány jó asz-
szonáncon kívül ezek jelentik a műgondot. A finomabb szó-
vésű rím Kölcseynél is elég ritka, pl.:

Hányszor támadt tenfiad,
Szép hazám, kebledre,
S lettél magzatod miatt
Magzatod hamvvedre.

Ez a rímelés már Aranynak is díszére válnék. Csakhogy
nála mindennapiak az ilyenek. Keménykötésű, kötélidegzetű,
tagbaszakadt rímet ő is fölösen használ, kivált epikájában:
haragja-faragja stb.; vagy csak nagyrészt összcselegőket:
leventék-mehetnék; gondolatja-szántogatja stb. (*Toldi*). De
már elég korán van gondja rá, hogy rímei túlságosan ne za-
jaskodjanak, még ott sem, ahol különben a téma hősies volta,
fegyveres világa ezt az érces csendülést igazolja. Arany
mintegy átmenetül szívesen használ tompább rímeket, egy-
máshoz közelebb eső szófajokból, tehát az ige elkerülésével.
Nem állhatom meg, hogy a dúsgazdag anyagból egy sort ne
idézsek: karimája-alája; bokort-csoport; futtában-lábam; bá-
nat-ágacskámat; sorba-csorba; keresztjén-keresztény; száza-
házat; tollamat-kamat; nehezen-kezen; emberebb-szerep;
folyam-olyan; parton-carton; redőin-csecsemőim; bágyadt-
vágyat; naszád-hazát; romok-homok; pázsit-vonásit; Amhát-
hamvát; lomha-konyha; kémény-gémén; dolgot-boldog; Ho-
mér-gyomér; tűzők-üszög; háznak vásznak; cselünk velünk;
folyónak-csónak; bátor-nádor; kobzos-dologhoz; kezét-be-
széd; veréb-herébb; kárán-bárány; zsenit-zenith; eléjük-sze-

mélyök stb.² Arany az ígés rimekben is gyakran védekezik a sok hangzóismétlődés ellen; ezekben még inkább, bármilyen csekély hangmódosítással (veréb-herébb), s ha a hangzás ugyanaz is, legalább írásban, a szemnek más (zsenit-zenith). Mert Arany, mint tanult rímelő, nemcsak a fülnek, hanem a szemnek is rímel. Műveltségünk egybe van forrva az írással, a rímnek tehát olyan szépségei is vannak, melyeket csak a tanult ember élvez igazán. A műgond értői bizonyára a lát-szatra azonos ragok közt is tesznek némi árnyalati különbséget. Más az ilyen ragrím: temetnek-szeretnek, mint pl. a háznak-vásznak, pedig mindkét esetben ugyanazok a sorvégező hangok. Talán „középfokú” rimeknek nevezhetnők ezeket, mert a mutatósabb tiszta vagy ígéből s más beszédrészből képzett rímek s a pongyola sorvégek közt mintegy középső helyet foglalnak el.

Arany egyik nagy értéke: a vegyeshangú rím. Ebben is ő az első mester nálunk. Műgond nélkül nincsen vegyeshangú rím, legfeljebb véletlenül. A régi rímelés a ragrímek nyűgében sínylődött, ott pedig a magánhangzó-illeszkedés törvénye a kényúr. A hangrend elintézte, hogy a szóban magas vagy mély hangzók legyenek, s kivétel csupán az *e* és az *i* hang, mely mélyhangú szavakban is előfordulhat. Haza, hazának, hazát stb. esetei mellett milyen ritka eset ez: hazáért. S milyen nehéz erre is jól rímelni, Arany előtt. Olyan verselő művésznek, minő Gyöngyösi, alig van szép vegyeshangú ríme. Talán még a darabos Zrínyiből inkább idézhetünk ilyet:

Könnyű had és bátor és gyors, mint az árviz,
Úgy tetszik, kezében mindenik halált visz...

Az Arany-epika legszebb fejezetébe kívánczok már ez a két sor. De ritka madár még. Még az olyan síma verselőnél is, mint Csokonai. Nézzük legszebb verseit; mert hiszen a jó rímet is csak azokban kell keresnünk, gyönges versben a jó rím is elsatnyul. Az *Ujesztendei gondolatokban* alig akad vegyeshangú rím, az is művészet nélkül. Legfeljebb ilyenek: forgása is-csillagokba is; határain-házain; világ-napvilág. (A Mária-siralom átköltője már szebbet ad: világa-virága). A *tihanyi echóhoz* vegyeshangú rímei sem sokkal jobbak, az egyetlen művészibb még (szirtok-birtok) mesterségesen koccan. A *reményhez* c. remekében meg kell elégednünk ilyenekkel: elhagy-földbe vágy; trillák-Lillák. Kölcsey már egyénibb rímeket alkalmaz s közelebb jár Aranyhoz, de ritkán. A *Vanitatum vanitasban*, melyben már

² Annyira szapora ez a rímfajta, hogy felesleges azt is megemlíteni, honnan valók. Az olvasó bizonyára ismeri legtöbbjüket.

oly szépen érvényesül az asszonánc (Arany hivatkozik is rá), nincs egy valamirevaló vegyeshangú rím. Kisfaludy Károlynál is elég sokáig kell utána kutatnunk (*Honvagy*: visszaneéz a kéz; *Eprészleány*: feldagadó szív-oly hív). Vörösmartynál sem járunk sokkal jobban. (*Salamon*: istenadta föld-ahítva tölt); karja gyöz-sárga ősz; *Szép Ilonka*: sokáig-áldoztáig; virágot-világot; *Szózat*: számodra hely-halnod kell; onta vért-honért; *Petike*: Juliska: hamiska. *Az úri hölgyhöz*: jobbajnyujtani; *Hymnus*: kivívhat-szerencsedijat. Olyan lelkivál-ságú vers, mint *A vén cigány*, egyetlen szép vegyeshangú rimet sem serkent fel a költő lelkéből. A romantikus hullámzású, nagy zenei érzékű s a felsőbb hangok iránt is fogékony Vörösmartynál a vegyeshangú rímek még ilyen tétován keresik a zeneibb összhangot:

Gyásza nincsen, gyásza rég volt,
Még midőn jó férje megholt.

(*A szegény asszony könyve.*)

Petőfinél is elég ritkán akadunk tűrhető vegyeshangú rímre. Legfeljebb ilyen népi rímjátékokban: tele tál-vele hál.

Aranynál a vegyeshangú rím — magasabb fokon — már mindennapi jelenség. Természetes, hogy itt is mértéket tart. Csak ott alkalmazza, ahol önként kínálkozik, de ott aztán él is vele. Furcsa is lenne, ha olyan nehezen rimelő szavakra, mint pl. vissza, vigaszt, mindig hasonló magánhangzójú rím-párt erőszakolna. Ezért hálásak is vagyunk neki ilyen alkalmakkor:

Viszik Marci bácsit, nem is hozzák vissza,
Hova ő most indul, nem csekély út lesz a!

A tárgy népi íze is megkívánja ezt a fesztelenséget. De Arany itt is vigyáz, hogy legalább a hangok többsége azonosan csendüljön, időmértékre is. A „vigaszt” szó pompásan csendül a „valámig azt” után (*Mindvégig*), de már pár nappal előtte írt versében (*A tamburás öreg úr*) alighanem bántana ez a pontos fedezés; ott a *vigaszt-még azt* suta rím jobban igazodik a vers humorkás hangulatához. Ezekért a gyöngébb, de helyénvaló rímekért aztán bőven kárpótol a vers többi részében. *A vén gulyás temetésében* hirtelen — népies ízét-humorát megtartva — ilyen rímekkel kápráztat el: odaérjen-szekéren; fényes-ménes; árul-komédiárul; szalad-e-tala-te; szekernek-odaérnek; gulya-kapuja; imája-el-találja; hagyott-vagy ott. Egy-két kivétellel valóságos tár-háza a mindenfajta jó rímnek.

Igen gyakran azonban pazarul mesteriek a vegyeshangú rímei. Csak az *Ősszel* c. remekéből idézzünk: őszi nap-ki rab;

tengerarc-e rajz; kihal-vihar. Az Ossián szóra többnyire pontosan vágó párt talál: virány, hiány, fián, kíván.

A vegyeshangú rím nagy szerepét tőle tanulta a későbbi nemzedék. Korában csak Tompa volt hozzá méltó. Nála már egyre gyakrabban találkozunk ilyen rímekkel: gyujtani-valami; ne várd-mégsem árt (*Az én lakásom*); századig-lakik (*Pusztán*); valami-mondani; ami fáj-nélküli nyáj; (*Levél egy kibujdosott barátom után*); tájirul-felvirul (*Madár fiaihoz*); vagy itt-tavalyit; annyi sok-szállniok (*Új Simeon*).

Arany egyébként magas és mélyhangú rímeiben is rendkívül eleven hangösszetételeket talál, még pedig mesteri módon, legkivált lírai verseiben. Talán egyetlen hangpár hiányzik nála, művészbibb fokon, az é és az ő, aminőt egyik utánzójánál néha találunk:

Halálos, nehéz kód
Mindent búsan beföd.

(Thaly: *Bujdosó Rákóczi*.)

Tompánál is van egy-kettő ilyen:

Kevéssel volt bünöknél több erényök,
Mely az apákról a fiakra szállt;
De annyiszor ez a kevés — ha vész jött —
Nem engedé elveszni a hazát.

(*Sirboltban*.)

Még tovább mehetünk Arany rímfajainak vizsgálatában. Bár mestere a rímnek, mértékkel él a tiszta rímekkel is. Mi lenne, ha mindíg alkalmazná, hiszen hatalmában volna? Pompás szatírával felel rá a *Báró Kemény Zsigmondhoz* c. versében. Itt aztán annyira virtuóz, hogy még az olaszok is megírgyelhetnék érte — legalább hangzásra. Mert az értelem csak egyet mond itten: a fonákságot, melyet hasonló rímelés teremt. Ez a vers óva intés minden poéta számára, aki a formának feláldozza a mondanivalóit. Elméletileg pedig az a közelebbi tanulsága, hogy az asszonánc inkább illik nyelvünk természetéhez, mint a pusztá, változatlan hangismétlés, szavakon keresztül. A költő éljen a tiszta rimmal is, de csínján, s vigyázzon, amennyire a természetesség engedi, a mássalhangzók rokonhangzására is. Így aztán egyre nő Arany rímekalája. Vannak ritka, mesteri rímei; egyszerű ígés rímei, melyekben az íge egyéb beszédrészekkel kapcsolódik; van rengeteg „középfokú” ríme, az íge kizárásával; tiszta ríme, módjával; s valamennyiben fő törvénye a jóhangzás, a magánhangzók azonossága, a mássalhangzóknak többé-kevésbé alkalmazott rokonságával. Arany leleményessége — egy-egy hangváltozattal — az árnyalatoknak egész sorát adja. S megtoldja egy szintén nem csekély élénkítővel:

a látszatra rossz, pongyola rímekkel. Arany felületesebb ismerői bizonyára idegenkedve fogadják, valahányszor az ő nagyjában mesteri vagy legalább is jó rímei közt aránylag elégszer ilyen furcsaságokkal találkozunk: otthon-asszonyt; megínt-vagy pint; minap-inast; stb.

De nemcsak a *Toldi*ből idézhetnék, hanem akár minden második-harmadik verséből. Sőt azt látjuk, hogy minél mesteribb egy-két ríme, annál inkább le-leszáll pillanatra a leggyöngébb rímig is, sokszor a fokozatok egész során keresztül. Ime, Arany egyéb egészen rosszaknak látszó rímei: huszárt-király (*A betyár*); megdicsőült-jövőről (*Hunyadi csillaga*); oda van-bitang (Goethe: *Ballada...*); mámor-humor (*En philosophe*); ötves-édes (*Toldi szer. V. é.*); gyanánt-fátyolán (*Egyesülés*) stb. stb.

Bár az asszonánccal kapcsolatban megkívánja, hogy a rím időmértékre is szabályos legyen, vagyis hosszú szótag hosszúval, rövid rövidevel rímeljen, mégis egész sorát kapjuk nála az ilyeneknek: felszél-levél (*A lantos*); alatt-nem hat (*A tölgyek alatt*) stb. Vétségek ezek? Arany kevesebb szabályt állít fel, mint amennyit megtart, több szépséget valósít meg gyakorlatban, mint amennyit ígér, s akárhányszor elemibb törvényei ellen is vétetni látszik. E vétségek jó része csak látszatra az. Talán magában véve hibának számít, de a vers életén belül, azt mondhatnók, szükség van rájuk. Arany „rossz” rímei is azt az általános törvényt szolgálják, hogy védekezzünk az uniformizált verseléstől. Maga nem gondolhatott minden olyan alkalomra is, melyben önként szűnik meg az elvileg jónak vélt szabály. A *Toldi* népies hangú költemény, műköltői jellege ellenére. Az idézett gyenge rímek azt a keresetlenséget mutatják, mellyel a nép költészetében lépten-nyomon találkozunk s melytől Arany, a népköltészet legnagyobb nemesítője, sohasem tud elszakadni. Olyan verseiben sem, melyekben már a városi költő műveltsége van túlsúlyban. Kivétel nélkül nincs szabály, ez Arany művészetének alfája és ómegája. Gyöngye rím nélkül nincs igazi költészet, nincs természetesség. Mesteri, jó és rossz ríme minden valamirevaló költőnek volt már előtte is. Igaz, kevesebb öntudattal, mint nála. Általában előtte elég ritka madár a nagyon jó rím, s a rossz ugyancsak szaporá. Arany éppen a rímek öntudatos arányára nézve különbözik valamennyi elődjétől s bátran mondhatjuk, az utána élt legnagyobbaktól is. A mindenkor jó rím: rossz rím, ezt az ő nagyszerű példája igazolja. A rossz rím csak annál szembezőkö, aki fogyatékoságból él vele. Arany, a nagy verselőművész, szükségből, változatosságból használja. S ha végigvizsgáljuk látszatra gyenge rímeit, mindig találunk a menteségére valami mélyebb okot, ha nem mást, azt a pillanatnyi

megkönnyebbülést, melyre éppen a forma nagy mestereinek van leginkább szükségük. A népnél mindig a közvetlenség teszi elviselhetővé a pongyolaságot, nála is, magasabb fokon, a természetesség teszi érthetővé és nélkülözhetetlenné. Kivált két műfajban fordulnak elő „botlásai”: népi témáiban s lírai darabjaiban. Ki ne emlékeznék pl. az *Őszikék* mesteri ötvösmunkájára, melyben — az egyensúlyát kereső lélek hullámozása közben — egy-egy tétova, sután feleselő rím oly híven jelzi harmóniát kereső ritmus-botladozásait?

Arany „vétségei” sok esetben nem gyarlóságok, sőt nem ritkán, ha jobban megnézzük, valami művészi célt szolgálnak. Még az sem számíthat mindig, ha esetleg Arany, szerénységből vagy szenvedélyesebb kortársaitól befolyásolva, hajlandó maga is hibásnak érezni egyik-másik rímét. Megeshetik, hogy egy kevésbé jó rím alkalomadtán, valami különös helyzetben, fölébe kerekedik hangzásra jobb társának. Azt, amit Radó Antal a magyar rímről írt kitűnő könyvében³ elvileg helyesen mond, hogy pl. a *szak* és *vak* gyengébb rím, mint a *kas* és *sas*, mert az *s* véghangzó tovább cseng, mint a *k*, Arany a gyakorlatban egyszer, úgy érzem, megcáfolja vagy legalább is mérsékeli. En legalább *A tamburás öreg úr*-ban a témához illőbbnek érzem a hirtelen elpattanó sorvéget ezen a helyen:

Az öreg úr (fél-süket és fél-vak)
Maga számára és lopva zenél csak.

A költő maga is *kopogó* hangszerről beszél, melyen a hang csak pendül, tartósabb hangzás nélkül. Süket — vak — csak: mind jó kemény hangok; maga a rím is, élesen kicsattanó magas hangjaival mint valami pillanatnyi csendülés jól érzékelteti, mindjárt a második versszak végén, milyen hangszeren játszik az öreg úr. Nem állítom, hogy Arany ezt így akarta; de hogy zenei ösztöne jól működött, meggyőződésem s élvezem.

Őszintén megvallom, — bár Radó Antalnak elvileg igazat adok — nem érzem hibának, hogy Arany sűrűbben vét a rímelő szóknak „hangsúlybeli egyezése” ellen. Nem szégyellem: ezt én eddig nem is vettem észre. Az idézett példák máris alkalmat kínálnak, hogy más szempontból helyes voltukat magyarazzam, legalább is az adott esetekben. Ezekben a szavakban talán nem is olyan fontos az élőbeszéd szerinti hangsúly, mint máskor. Fő, hogy a rímek hangzói, magán- és mássalhangzók, bravúrosan csendülnek össze, s többnyire ugyanazok. Íme, a Radó által felhozott példák: résnyi-

³ Radó Antal: *A magyar rím*. A Kisfaludy-Társaság kiadása. Franklin, Budapest, 1921.

és nyí (*Szibinyáni Jank*); adtál-hazudott, áll; már rom-váron (*Csaba királyfi*, II. dolog.); szükön-keserű könny; késő-és ő (*Toldi szer.* V. é.). Itt mindjárt a rímjáték ötlik szemünkbe. A költő mesterien teremti meg az összhangot, ritka, különös rímeket talál, szemlátomást jó kedvében van, játékot üz. Kivált ilyen rímet hasztalan keresünk előtte: szükön-keserű könny. Az *ű* — *ő* hangzók nehezen találják meg párjukat, legfeljebb olyan nagy hang-mesternél, mint Arany. Amikor tehát az ilyen rímet hallom, feledem, hogy a hangsúly itt *részút* esik, az élőbeszéd rovására (*szükön-keserű könny*), hiszen azt, aki a rímelés nehézségeit ismeri s annyszor élvezte a hangsúlyilag szabályos, de mégis selypítő rímeket (rég volt-megholt), elsősorban a hangok tiszta összecsendülése kapja meg. A *résnyi* szóban a *rés-en*, az *és nyí*-ben pedig a *nyí-n* van a hangsúly. S mégis, nem ugyancsak erősen éles, ritka rím ez? Már csak azért is, mert a hangok ugyanazok, csak a rím második tagjában két külön szóvá aprózódnak. Itt is egy ritka rímmel van dolgunk, s mivel Arany nem él vele még egyszer egész költészetében, legalább is ilyen döntő szerepet nem ad neki, gyönyörködünk a ritka alkalomban. Azt hiszem, Arany csak művészibb, bravúros rímeiben vét inkább a természetes hangsúly ellen, vagy olyankor, mikor kevésbé mesteri ugyan (mint pl. az „adtál-hazudott, áll” rím)ben, de a hangok nagyrészt jól fedeznek, azonosak. Ez aztán természetes erősítése a rímnek: kárpótlás. Megemlítem, állításom védelmére a „hangcserét”, melyet, ha nem csalódom, Arany tárgyál először művészibb érzékkel, szintén az asszonánról írt értekezésében. Ebben a rím)ben: azalatt-szárázat a *z* részút szerepel, előbb az első szótagban, aztán a harmadikban: mivel azonban zöngés hangzó, *nem fedezve* is jól végigkíséri a két szót, mintegy átrezeg rajtuk. A „hangsúlycserében” is valami ilyen kárpótlást érzek; abban, hogy különösebb rímmel van dolgunk, a költő egyszerűbb sorvégek közt bravuros alkalmakat is teremt, szokatlanabb, de hűséges összhangot.

Ha Radó Antalnak igaza van, akkor Arany legragyogóbb rímei fakulnak meg számunkra. S akkor ezekben is fel kellene panaszolnom a hangsúly szabálytalan eltolódását: pac-sirtát-hirt ad; ábránd-tovább ránt; legkisebb hely-sebhely stb. S hozzá még ítélkezhetünk újabb rímelő művészetünknek hasonló szépségei fölött is, melyek nagyobbára mind Aranyig vezethetők vissza. Ilyenkor már csak azért se szabad a nyelvtani hangsúlyt követelnünk, mert a szavak — nagy hangművészettel, hangjátékkal-fokozottan zenévé váltak. Az említett esetekben a zenei hangsúly egyenesen kívánja is a pillanatnyi eltolódást, mely holmi visszhangot, maradozó zengést ad a rím második tagjának, külön nyomatékot.

Hasonló okból érzem túlzottnak Erdélyi János egykori kifogását Aranynak olyan rímei ellen, melyekben a névelő, kötőszó, elszakadnak tartozékuktól vagy összetételek külön sorba kerülnek.⁴ Pl.

A széles völgy egy lábnyom, a
Súlyos had óriás nyoma.

(*Keveháza.*)

Erdő, mező, dombliget és
Völgy oldalán a zöld vetés...
És fájdalommal, mintha kín-
Forrás buzogna ajakin...

(*Katalin.*)

Erdélyi nem vette eléggé figyelembe, hogy itt nagyrészt ugyanazok a hangok bujkálnak, játék ez s merőben zenei, ami Aranynál — kivált ódonabb témáiban — nagy szerepet játszik. A névelőt ugyan aránylag elég gyakran elszakítja, de mindig igen éles csengésű rímben, tehát már a hangzással kárpótol. Pl. csak a-éjtszaka (*Katalin*); poéta-nevét a (*A tölgyek alatt*, II.); innét a-poéta (*Adatik tudodra...*) stb. Olyan versben, mint a *Katalin*, ahol a költő több mint harminc oldalon, a pattanásig feszült kurta sorok végén mármár a ragyogó rímeknek minden változatát kipróbálta, szinte üditően hatnak a hasonló szabadságok. Biztosító szelepek ezek a nagyfeszültségű áram ellen. Itt a ritmus, a zene a fontosabb, a fül gyönyörködjek benne zavartalanul, a szem meg olvassa és értse, a szavaló aztán legfeljebb nyelvtani összetartozás szerint adja elő. Nem akarok túlságosan érzékeny fülűnek látszani s irtózom a belemagyarázásoktól, de én ezzel a kettészakított szóval: kin-forrás jól kifejezve érzem azt a nagy válságot, sőt tragikus tépettséget is, melyet a szöveg ezen a helyen olyan zaklatottan közöl.

Kazinczy írja legérettebb nyelvészeti értekezésében:⁵ „Hamisan lépni a táncban csak annak szabad, akit a grácia láthatlanul lebeg körül”. Arany „botlásaikor” is ezt a felsőbbrendű törvényt érezzük. Ő a rímeire is kiterjesztette azt a „józan, okos mérték”-et, melyet világszemléletében elvül hirdet s műveiben meg is valósít. Amikor az öreg Bencével lóhajtásra taníttatja a fiát, egyúttal az ideális magyar verselés törvényét is megszabja:

Jó úton ügetve, ha göröngyös, lépve,
Lassítani minden partocska elébe,
Minden kikopásra, kicsi földhajlásra:
Ez a magyar lónak igazi hajtása.

(*Toldi szerelme*, VIII.)

⁴ *Népdalok és népmondák*. II. köt.

⁵ *Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél*. (Tud. Gyűjtemény. 1819. évf. XI. köt.).

Íme, a magyar Pegazus járása. Az ügetést — a ritmusban — főként a choriambus jelenti. S ahogy a lüktetés lassításában — gyorsításában mester a nép lelkétől lelkezett Arany, éppolyan művészi keverője a rímek különféle fajtainak, melyeket vázlatosan bemutattunk.

A rím Aranynál igazodik először határozottabban a témához, a vers hangulatához. Talán nem érdektelen néhány példát említenem. Elsőnek egyik lanyha, unalmas rímét idézem, a *Bolond Istók* híres humor-meghatározásának záró soraiból:

Ez a hullámos emberszív *nedélye*:
Halandó létünk cukrozott epéje.

Nedély! Micsoda suta, hunyori rím, kivált ahogy a költő a szedésben még jobban elénk hozza, változatlanul fedező e — é — e hangjaival, a nyelvújítás émelygős képzőinek ízével a végén, bosszantóan tempós ragjával, egész gyámoltalanságával, magas hangja ellenére szörnyű egyhangúságával. S nem csillan-e ki belőle mégis Arany vígszomorkás, halvány mosolya, maga a *humor*, melyet ábrázolni akar?

A *Bolond Istókkal* kapcsolatban mindjárt megemlíthetjük Aranynak idegen rímeit, melyeket párosával vagy magyar szóval összeházasítva szerepeltet, még pedig komikus, humoros értelemben. Csak fokozza ezt, ha az idegen szó korcs alakjában fordul elő. Rendszerint tiszta rímek ezek, vagy majdnem azok, miáltal szintén nyilvánvalóbb a fonák-ság. Ezért nem szabad finisz-nek olvasni a B. I. első strófáját záró szót; így jobban érvényesül a rím felemás párjának tréfás ellentéte:

A legderekán vagy már kezdetin is,
Mielőtt alányomhatta volna: finis.

Ez csak felhívás a táncra; majd jönnek özönével a furánál furább rímek: elsül-impertinensül; beginning-legin' mint; nótabéne-méne; óperencián-bien; igaz-rittig az; stultig-tanult is; slendrián-mián stb. De leginkább ott rikítnak e csúfondáros rímek a témához híven, ahol Arany egyik fájó sebet, egykori színészkedésének könnyfacsaró vígságát mutogatja. Néhány lapon ilyen rímekkel találkozunk: Garcilasso-prima basso; régisseur-többször; szíve-intensive; Fra Diavolo-csatangoló; úré-juré; csizmadiák-diát (rom); requisitum-infinity; mondur-Blond ur; coelo-sereno stb. Kivált öregkori tréfás verseiben találunk hasonlókat, jócskán.

Máskor meg azzal fokozza a téma humorát, hogy végig egy rímet használ, pl. a *Búcsú a fürdőtől* c. kis alkalmi remekében.

Arany a hangutánzó rímekben is nagy mester. A *Keve-*

házában a víz csillogását magas, a hullámok tompa moráját mély hangokkal érzékelteti:

Csendes az éj: elig-elig,
 Hogy a vizfény fehérelik;
 Csendes a táj: alig-alig,
 Hogy a folyamzúgás hallik.

Sokszor belső rímeivel is szépen jelzi a mondanivalóit. Pl. Az *ünneprontók*ban a harang magas és mély hangváltozatát: zendül-kondul... Betűrímei is sokszor hangfestő erejűek.

Természetes, hogy a rím igazi jelentőségét, szerepét sem vesszük észre azonnal. Erre csak egy példát hozok fel. Többször hallottam gúnyosan idézni Aranynak egy „bárdolatlan” rímét. Azt mondják róla, hogy ez is csak *iskolamesteri* természetét igazolja:

Vad kozák a láncsát hű szívedbe tolá?
 Vagy fejezével ütött agyon buta oláh?

(*Harminc év múlva.*)

Valóban szörnyű rím, kínrím, ha úgy tetszik. Jó kedvében talán még Tinódi Sebestyéntől is kitelt volna, mihasznán. Itt szerepe van, nélkülözhetetlen, egyedüli: dermesztő valószínűséggel festi az aktus brutalitását.

De azért rokon témáiban is tud egészen más-más rímélet alkalmazni, valami hangulati okból. A *Szent László* c. legendájában seregfelvonulásnak vagyunk tanúi, hősi harcnak, melynek kimenetelét a sírjából visszatérő szent király dönti el. A rímek is hadakozók itten, dübörgők, visszhangosak, acélként szikrázóak: csattog-alattok; (a költő ragrímekkel ellensúlyozza őket: igazítja-feltaszítja). Így is, a leglányhábbrím is telthangzású, keménykötésű, mint a szereplő hősök. Semmi nyoma a komplikáltabb, finomabb idegzetű rímeknek, melyek Arany „neuraszténiás” hangulatait olyan meghatóan szolgálják. A *Kapisztrán* c. versében már csupa fáradt, pongyola rímet használ. Mintha nem is az ő rímei volnának: Nándor-Kapisztráno; szárnyon-bolthajtások; szállók-világon; jámbor-virágot. Igaz, erősítésül, ugyancsak nem fukarkodik a betűrímmel. Radó Antal szépen magyarázza ezt a különös ríméletet, mellyel az „igazi” asszonánkra adott érdekes kísérletet. De talán mással is megokolhatjuk. Itt öreg hősökrol van szó, nagy harcaik már csak emlékekben élnek. S ez a zsolozsmás hangulat önként kap krónikás ritmust, formára is elénk idézve a kort.

Rímei egy-egy műfajon belül, természetes fejlődést mutatnak, s mindig együtt élnek a megváltozott kifejezőmóddal. Talán nem tévedek, ha ezt a különbséget a Toldi-triló-

gia minden részének végső rímében is kifejezve érzem. A *Toldi* fiatalosan csengő-bongó rímektől visszhangos. Az acélos idegzetű, nagyrészt kemény csengésű s kivált az elején trochaikus ritmusú költeményt szinte nyersen, öblösen összecsapó rím végzi:

De mivel nem ér fel egész világ ökre:
Dicső híre-neve fennmaradt örökre.

A *Toldi szerelme* sokáig érett műalkotás, magán viseli az epikus műgond ezer jegyét. Ezt az utolsó rímpárnak iskolázott, símább hangja is jól érezteti:

Most, mikor agg lettem, hajam is fehérel:
Imhol a bús ének *Toldi szerelméről*.

Toldi estéje már humoros költemény, legalább az előbbi kettőhöz képest. Arany, a nép és Vörösmarty *Toldi*-szemléletére hivatkozva, annak vallotta. Ezt a félig síró, félig mosolygós, őszi verőfényű hangulatot jól jelképezi a tompított rím, a maga egyetlen, erős összecsendülésével a végső szótagban s ott már az előbbieken alkalmazott, gondos kettőspont is elmarad:

Egy ásót ütött le, arra támaszkodék,
S elborítá a sírt új havával az ég.

Fordításaiban is csaknem olyan művész, mint eredeti verseiben, így ezekre a rímeire nincs különösebb mondani valónk. Olyan eset, mint pl. Goethe *Balladájának* fordításában, mely egy pillanatra talán szemet szúr, a legritkábbak közül való:

Zárjuk be retesszel a zárat...
Anyánk könnyörög, s az atyánk odakünt
Farkasra vadász, tova fárad.

Tova fárad: szokatlan kapcsolat, az eredetiben nincs is meg:

Ist gängen die Wölfe zu schiessen.

Arany egy kifejezésbe két mozzanatot is belepréselt, nyilván a rím kedvéért: a fáradást és a továbbhaladást. De a szó helytálló, ha szokatlan is, nem idegen a nyelvünktől. Pl., ha azt mondjuk: elviharzik (ő is használja ezt a szót), nemcsak a rohanást fejeztük ki vele, hanem a zajongást is. Modern műfordítóink akárhányszor merészebbek Aranynál.

A magyar verselés nagy összegezőjének, egyúttal legnagyobb fejlesztőjének neveztük Aranyt. Rímeiben is. Sokat

tanult Zrínyitől, Gyöngyösitől. Erről arcképet is írt, annak mesterművét népies átdolgozásban szerette volna restaurálni. Hatásuk rímeiben is nyilvánvaló. Figyelembe veszi Zrínyi előkelő fesztelenségét s Gyöngyösinek gyöngyöző rímáradatát, de mindkettőt módjával. Aztán krónikásaink, nagy költőink s főként a nép költészetét böngészve egyéni művészetté nemesíti tanulságait.

Még csak azt kell hangsúlyoznunk, hogy Arany rímelő művészetében halkán emlegetjük az „öntudatosságot”. Ellenkező esetben inkább rímvirtuóznak tekintenők. Ez éppen róla nem állhat, aki annyi természetességet visz rímeibe. A tehetségnek titokzatos ereje működött itten, melynek végére nem járhatunk, mivel a zseni titkát nem lehet teljesen felderíteni. Mégis sorra vehettük ezeket a jelenségeket, ahogy művei kínálták, s kiérezhetjük azokat a szavakba nem foglalt törvényeket is, melyeknek Arany öntudat és ösztönösség kettős erejével teremtő kedvében engedelmeskedett.

Az egykorúak közül leginkább Tompa közelíti meg a rímelésben. Bár valamivel előtte lépett fel, kibontakozása körülbelül egybeesik az övével, hatása alatt, de elég függetlenül is töle. Hamarosan megbízható, gazdag skálájú rímelőnké válik, elsősorban lírájában. Kár, hogy ezek a rímei is nagyrészt értékesebbek mondanivalójánál.

Arany már életében megéri művészetének áldását; egyre általánosabbá válik a gondos rímelés. Emlékezzünk meg róla néhány szóval.

Mindenekelőtt egy nagy hiányt kell emlitenünk: a művészileg alkalmazott „pongyolaságot”, melynek Arany volt utolsó nagy mestere. Alig van költőnk, kinél — ha kisebb fokon is — Arany rímskálájának pazarságát élvezhetnők. A jó rím már nem érdem, könnyen magáévá teheti az átlag költő is. Viszont a mester meg könnyen virtuózzá válik.

Első nagy költőnk, aki Arany János eredményeit részben átveszi s egyénien alkalmazza, Arany László. Inkább epikus tehetség s így érthető, ha rímeiben kevés a felső fok, minőt Arany lírájának annyi darabjában találunk. Rá az *Őszikék* porhanyós világa hatott legkevésbé; nincsenek nagy válságai s ez rímeiben is kifejezésre jut. Fínom, szaloni hangon írja nagyszabású költeményét, *A délibábok hőségét*, melyben verselő művészetének legjobb eszközeit használja, de mindvégig bölcs középúton marad.

Fínomságra, ötletességre csak Reviczky Gyula múlja felül e korban. Valóságos csipkeverő, amit rímei szövetén is érezni. A zeneiségre nagyon vigyáz, szereti az új, meglepő, előkelő rímeket. Nagyobb feladatok alkalmával azonban nyelve még nem hajlik eléggé, a rímek némelykor kiszédülnek a nagy iramban, pl. *Magamról* c. szép versében, mely

értékei mellett korán érett költészetének korlátozottságát is híven tükrözi.

A régiek közül Vargha Gyula asszimilálódott leginkább, még pedig igen eredetien, Arany rímelő művészetéhez. Pályája elején még rímei is heinei könnyedségűek, aztán hamarosan elhódítja Arany, kivált öregkori verseinek hangulatával. Költészetének jelentékeny része az *Ószikékkel* rokon, s a rímelés is odáig vezethető vissza: öreges, kedves pepescelés ez a szavakkal, finom, törékeny ötvösmunka. Vannak vasveretű rímei is, Arany módjára, ahogy elbeszélő verseiben látta. Ezeket kivált krónikás, vitézi verseiben használja, sok eredetiséggel. Az asszonánban egészen Arany nyomdokain jár, a lazább rímeknek is öntudatos mestere.

Egész sereg költőt említhetnénk még, akik Arany iskolájában nőttek fel. A műfordítók közül elsőnek Szász Károlyt, akinél az Arany-rím két első foka igen szépen érvényesül, nagy leleményességgel. Bérczy Károly, Anyéginfordításában, szintén kitűnő Arany-tanítvány.

Reviczky köréből nem említhetünk különösebb rímelőt. Komjáthy általában közepes színvonalon marad, Vajda pedig egészen megbontja Arany rímeinek felséges arányát. Csak ihlete felső fokán olvad fel nála a rím annyira, mint Arany közepes anyaga. Nála a pongyolaság a gyakoribb, de minden művészi szerep nélkül.

Ábrányi Emil, Endrődi Sándor s mások többé-kevésbé mind Arany műhelyében inaskodtak, a nagy és változatos technikájú Kozma Andor talán leginkább. Lévy József öregkorára érik meg; rímélése is egyhangulatú, akár költészetének világa, de nemes és állandóan fejlődő. Ő is Arany neveltje. Szabolcska Mihály igen jó költőnek bizonyult jelentéktelen rímkészséggel is.

A századfordulónál a rím világa is nagyon megszűkült, a modern kozmetika műhelyében a kor kendőzése szerint változtatja arcát maga is, vagy pedig megmarad — hű tanítványként — az Arany-hagyomány egyszerűbb vagy művészebb szolgálatában.

A legjobbak közül három új költő érdemel figyelmet; azért is, mert sok közülük van Aranyhoz. Előbb azonban lehetetlen egy pillanatot nem szentelnünk modern líránk vezére, Ady rímeinek. Ezek vajmi keveset árulnak el abból az újtó szellemből, mely a nagy „nyugatos” költészetét átmege áthatja. Furcsán hangzik, de rímei jóval közelebb esnek Arany rímhágyományához, mint saját verseinek eszmei tartalmához. Aranytól lehetetlen volt semmit sem tanulnia, viszont rímei mégsem vezetnek senkihez határozottan. Ábrányi Emil éppúgy mestere lehetett, mint bárki, jobb verselő. Reviczky nagyon hat fiatalkori költészetére; rímei erről

kevésbé tanuskodnak. Kezdetben a századvégi másodrangú verselőkhöz méltó rímek ezek, később, ahogy tehetsége izmosul, rímei is pendülnek; sokszor olyan természetesek, mintha nem is éreznők a jelenlétüket. Adytól távol marad minden bravúrra törekvés. Úgyesen gazdálkodik a rímmel; több sort jó erősen össze tud fogni egyetlen összecsendüléssel; ez a magának szabad kezét hagyó tehetség érdekes mozdulata. Némelykor nehezebb feladatok elé is állítja magát, pl. *A gyermekség elégiája* vagy *A távoli szekerek* c. versében, ahol végig e betűs rímeket találunk. Asszonánca általában elég jó. Abban Arany is kedve telnék, hogy rímei feltűnő zenei érzékkel egyeznek időmértékre, ami ellen pedig Arany nem egy tanítványa eleget vét.

Kosztolányi a legjobb modern rímelőnk és rímjátékosunk. Nem hiába mondja egyik versében (*Életre-halálra*), hogy „Arany János bűvös szavával mulatott”, technikájára nagy befolyással volt Arany. Kosztolányi sok tekintetben nem más, mint a modernizált Arany. Mindenekelőtt csökkeni a kivételeket, melyeket Arany bölcs művészi elve szükségesnek tart. Arany még módjával használja a ritka rímeket is, s akkor is természetesen. Kosztolányinál mindinkább uralomra jut a különlegesség vágya. Ilyen rímei: pilla most-villamost (*A bús férfi panasza*), beteg szív-detektív (*Hitves*), karamell-anyamell (*A szegény kisgyermek panasza*) stb. jól jelzik már a stílus változását is az új költészetben. Egy-egy ritka rímnek Arany óta talán nála jut a legnagyobb döntő szerep. Sokszor az egymást kergető remek rímek után is talál még egyet, a legtündöklőbbet, mely valósággal megkétszerezi a vers csattanóját. Egyik verse, a *Halotti beszéd*, egy sereg bravúros rímet tetézve ezzel a ritka ikerszóval zárul: vegyszer-egyszer. Olyan, mint kulcsfordulás a zárban vagy sorompók zuhanása. Tóth Árpádnál is előfordul, de ott nem jutott neki eléggé jelentékeny szöveg s csak Kosztolányinál kapott monopóliumot.

Azt mondhatnók, hogy Arany *Báró Kemény Zsigmondhoz* írt verse már megjövendőli Kosztolányi kedvenc rímeit. Csakhogy ott, mint láttuk, a rím komikumot szolgál: itt nagyon komoly szerepet játszik, de benne van valami az új század emberének magát emésztő szubjektivitásából s az a kissé meglepő tulajdonság, hogy a lélek legközvetlenebb, legtermészetesebb megnyilatkozásai, a nagy fájdalmak is kényesen válogatott formában jelentkeznek. A költő már nemcsak örömet leli a vers ékességében, tetszeleg is.

Mindenekelőtt a vegyeshangú rímeket teszi parádésabbakká Kosztolányi. Mestere még ugyancsak használt ilyen rímeket: gondolt-égbolt (*Toldi szer. VIII. é.*), már csak azért is, mert az *égbolt* nála többször megtalálja hangzatosabb

párját is (pl. „fényfolt”, *A tölgyek alatt*-ban). Kosztolányinál csupa ilyen hűségesen fedező társakkal együtt találjuk az említett szót: rég volt, kék folt, szétfolyt (*Hajnali részegség*).

Arany nagyon vigyáz, hogy legalább a két utolsó szótag magánhangzója egyezzen; de azért sokszor megelégszik a végső szótagok éles csendítésével. Kosztolányinál — nagyon, nagyon kevés kivétellel — a két utolsó szótag magánhangzója pontosan egybevág (természetesen elég gyakoriak nála a kettőnél többszótagú jól egybehangzó rímek is). Ezt a kényességet Kosztolányi kivált a magashangú rímekben érvényesíti. Arany még „vét” ellenük időnként, Kosztolányi alig. Ezért az az érzésünk nem egyszer, mintha a hangok az elegáns zeneiség parancsszavára sorakoznának: egén fönt-léggömb (*A szegény kisgyermek panasza*); zord-ércű tömb-különb (*A bús férfi panasza*) stb. Bántó mesterkélttség azonban inkább csak fordításaiban akad. Pl. Mikor a hold az égre tűn (Henry Cazalis: *Cigány a holdban*); Ez úgy megy, hogy zihál s meg is ráng (Viertel: *Parasztlovak*). Természetesen a rím: istráng.

Valóban találó szó, melyet egyik verscímében rímeiről mond: *Idegesség rímek*. Igaz, ez a kifejezés legkevésbé az illető versben előforduló rímeire illik (reménytelen-teméntelen; sírjak én?-írjak én?; könnyet ont-görbe csont stb.), annál inkább másutt pazarlott s már emlegetett rímötleteire. Mindenesetre nem Arany felséges „neuraszténiája” ez, mely az *Őszikék* rímjátékaiban s másutt is annyi gyógyírt talál magának. Nála megvan a lélek gyűröttsége is; Kosztolányi idegessége mindig vakítóan elegáns és több benne a játék, mint a mély érzés. Csak egy esetet hozunk fel erre. Nem tudja elkerülni, hogy a „kávé” szót legalább egyszer tisztán ne rímeltesse. De mennyivel modorosabban fest ez nála, mint az egyébként kontár verselőnél, Vajda Jánosnál. Annál csakugyan a hangulatból, természetesen következik a különös rím:

Itten egy pohár bor, ott egy csésze kávé,
Amott egy bűnbánó, áhitatos ávé
Hogy megenyhít fájó, gyöngé szíveket!

Kosztolányinál már valami józanul tompított villoni hangulatban vagyunk, a modern nagyváros bohém környezetében, fényes kávéház tükröablakai közt. Ha nem kételkedünk is a hangulat őszinteségében, a csengő-bongó, pallérozott rímek a nagyon kényelmesen terpeszkedő sorok végén valami előkelő affektáltságot gyanítatnak, a mondanivalóval együtt:

E nyári koraesten, hogy még mind vacsoráznak,
megínnék asztalomnál egy langyos esti kávé

és mint hívő keresztény elmondanék egy ávét
multán az ifjúságnak s multán a régi lának.

(*A bús férfi panasza.*)

Hálistennek azért eléggé megszívlelte Arany egyik gyakorlati fogását s ő is sikerrel kerülgeti az ígés rímek bő alkalmát, még pedig jó, telt csengéssel: kövek-cövek (*Cifra halottak*); rámpás-kézilámpás (*Ének Virág Benedekről*); sarló-gyarló (*Szeszélyes futamok a holdról*); füstök-üstök (*Háborús fohász az aggokhoz*); nyúlánk-gúlánk (*A bús férfi panasza*) stb. stb.

Sőt tovább is megy: Arany módjára időnként ragrímeket is szaporáz, más színek közt, izelítőnek, édességtompítónak. Azonban mindig vigyáz, hogy a csínosság elve itt se járjon rosszul: jó hosszú szavakat talál, legtöbb hangjukban egyezőket, ami így bizonyos hangjátékot ad: holtakat-voltakat; véreim-testvéreim; vállások-árnyasok (*Együgyü ének*) stb.

Változatosságból a teljesebb összhangot is megbontja néha, Arany módjára (bornak-bibornok) *A szegény kisgyermek panasza*; akkor-gyerekkor (*Hajnali részegség*) stb. Sőt egyszer-kétszer — a témához híven — a nyersebb zörejt is megkockáztatja: börzék-torzkép (*A bús férfi panasza*). Egyébként a hangzökkenő is jól kiszámított játék nála, pontos szimmetriával: bosszús-basszus; félhat-félhet (*Naptalan decemberi délután*); zafír-zefír (*Kancsal rímek*); az utóbbiban különben rímnek kell vennünk a vers végén ezt is: gránit-bánat.⁶ Arany nem megy idáig, egyébként a többire adott elég mintát: ősszel-ésszel, szarvát-horvát (*Toldi szer. VII. é.*); füzet-fizet (*Bolond Istók II.*); folynak-fajnak (*Buda halála, XI. é.*) stb.

Íme, Kosztolányi „fesztelenebb” rímei. Eléggé esztergályozottak, de azért így is nagyon élvezzük őket, akárcsak a szabad levegőt, ha a fűszeres illattól terhes üvegház ablakát ki-kinyitjuk.

Érthető, ha ennyi virtuózitással élve, néha rímeiben is fenyegeti az ismétlődés vagy az egyhangúság veszedelme. Arany még egyetlen kivételes rímét sem használja többször. Olyanok, mint pl. a rezdül-keresztül, halál-talál stb. már korábban közkincsek s egy kicsit el is csépeltek; mentségük, hogy közrímek, nincsen semmi különösebb szerepük. A „temérdek” szó, egyik kedvence, a *Toldi szerelmében* egy énekben (VIII.) kétszer is előfordul, mégsem bántóan: ennek is csak afféle kapcsoló szerepe van, becsületes szolgálai. Kosztolányi nem egyszer jellegzetesebb rímét is elő-előveszi. Pl. egyik gyakori szava a cigaretta. Legalább három alkalmazására emlékszem:

⁶ A példákat a *Negyven pillanatkép* c. ciklusból vettük.

Sok nyár és sok lány nevetett rám.
Lassan kihull
kezemből égő cigarettám.

(*Séta a városon kívül, vidéken.*)

Vagy bort ivott és boldogan meredt
kezében égő, olcsó cigaretta
füstjére...

(*Halotti beszéd.*)

Az, amit írtam, lázasan meredt rám.
Izgatta szívem negyven cigarettám.

(*Hajnali részegség.*)

Kosztolányi mellett Tóth Árpádot említsük, akivel — rím dolgában — sok közös vonása van. Ő is kényesen vigyáz a formára, de már több szabadsággal. Rímei is több ötvös-mesteri gonddal készültek, mint a Kosztolányié: azoknak könnyedségük és fényük van inkább, ezeknek súlyuk és hevük. Egyébként ő is szereti a rímjátékot, de még ebben is megérezni a lelki különbséget köztük; Kosztolányinak komoly rímei is játékosabbak, mint a Tóthé. Ezekon többnyire rajta van költészetének nehéz mélabújából valami; pl.

Itt flóta, okarina
S hegedük soka rí ma...

(*Rimes, furcsa játék.*)

Fordításaiban néha épp olyan önkényes, mint nagy társai, de mindenkor épp olyan művész is. Természetesen meg kell értenünk, hogy e korban már a műfordító is inkább önmagához hú, mint az idegen szöveghez s kevésbé a művész tolmács, mint az átköltő izgatottabb feladatát vállalja.

Kosztolányi rímelésében érezni a legkevesebb változást, már fiatal fővel kitűnően rímel. Férfikorában egyszer, egy egész kötetben — „Meztelenül” — elveti a rím ékszereit, hogy nemsokára annál szenvedélyesebben ragyogtassa őket megint. Tóth Árpád is korán mester már, lírájának mindvégig ékesége marad a rím. Babits Mihály, akit szándékosan hagytunk utóljára, legváltozatosabb rímelő a nagy triászban. Hármójuk közt mintha ő tette volna legjobban magáévá Arany rímeinek tanulságát. Költői pályafutásának három korszakát szépen festi *Cigány a síralomházban* c. költeménye. Ez verselésére, rímeire is talál. Úgy tűnik fel, mint aki túl akar szárnyalni Hellász művészetén s mint a természet remetéje, költője hagyja el a földet. Klasszikus vért és egyszerűség a pongyolaságig, ez Babits Mihály két véglete, köztük a fokozatok sokaságával, amit versművész társainál, sőt távolabbiaknál is hasztalan keresünk e korban. Talán nem véletlen, hogy az emberi élethez és az irodalomhoz való

kapcsolataiban ő a legtöbbször s legmélyebben ihletett költőnk századunkban. Az Arany-féle költővilág epikus szárnyából ugyan ő is kirekesztődött, életszemlélete mégis tágabb két társához képest. Rímein is meglátszik, hogy a lélek nagyobb birodalmát szolgálják, műfordításaiban is. Körében ő az egyedüli, aki nagy művész létére egész verset végig mert írni pongyola rímekkel.

Modern verselő művészeinknél még sok olyan rímtechnikai fogást találhatunk, melyek Arany műhelyében már előfordulnak, előtte — együtt — senkinél. Így aztán talán nem ok nélkül hisszük, hogy újabb költőink nagy részt ezekre is töle kaptak kedvet, mint mesterüktől. Ilyen például egy-egy mássalhangzónyujtás, régiességért, népies ízért, de a rím időmértékbeli egyezéséért is (Ágaskodik jó lova magasra, Kukorékol a csaták kakassa: *Török Balint*). Vagy ugyanannak a szónak, esetleg más értelemmel, rímként használása, nyomaték, stb. kedvéért (Gondolta, de nem szólt. Visszás neki — bátor Szerette, csudálta — Örzse hogy oly bátor. *Toldi szer. V.*). Vannak „bélelt” rímei is (az igazi rím a sorvégi azonos szó mögött húzódik meg). A *nagyidai cigányok*-ban (II. é.) pl. nyolcszor egymásután fordul elő a „volna” szó s mögötte — egy kivétellel — az igazi rímek (láttuk-csináltuk; tettük-helyeslettük; felsült-csücsült): művészien suták, az ellenség stratégiájának csúfolására.

Ilyesmikben s más hasonlóknak — talán néha a leghűségesebb Arany-tanítványon, Vargha Gyulán keresztül, a modernek is gyakran vesznek példának legnagyobb verselő mesterünket. (Már elfakul pirosra a frakk vidám pirossa. Tóth: *Rimes, furcsa játék*. — Vagy Bécsből könyvben utazó kereskedelmi utazó. Babits: *Régi szálloda*. — Ráncoskezü és prédikáló bölcs volt, a szekrényében égettbor s gyümölcs volt. Kosztolányi: *Ének Virág Benedekről*). Stb. stb.

Arany leleményes rímképletei is hű követőkre találtak bennük; már felületlen lapozgatáskor szemünkbe ötlük ez.

Természetesen sok különbséget, eltérést is tapasztalhatunk, örömmel, hiszen az igazibb költő csak tanul elődjétől, de nem válik másolójává. Az Arany-rímörökség legnagyobb moderneinknél igen egyénien alakul s ezt nagyban fokozza az új hang, új mondanivaló. Az új világot természetére is eléggé jól jelzik már maguk a rímek is. Pl. nem véletlen, hogy az egy-rím alkalmazása egy versen keresztül már elvesztette azt a szerepét, melyet Arany szesszenéseiben, mondásaiban stb. szinte kivétel nélkül játszott. Kivált Babits és Kosztolányi használják ezt a technikai fogást, — egy-egy vers nagyobb részletében, — ritkán egész versben, de mindketten komoly, sőt nagyon komoly hangulatban (Kosztolányi: *Esti Kornél éneke. Ilona. Hajnali részegség*

stb. Babits: *Örömről dalolok* stb.) A rím zeneisége is sokat finomodott, enerválódott is, talán mert egyes műfajok elsorvadása (eposz, költői beszély stb.) inkább az általam lírainak nevezett rímek alkotását segítette elő. A versből kiszorult a higgadtabb szemlélet, az első személy uralma a rímre is kiterjeszkedett, megfosztotta köznapibb szerepétől, melyet az epikában kapott; gyorsabb lett a vérkeringése, amellet a modern „kozmetikának” is hínárjába került. De erről máskor szólunk bővebben.

VAJTHÓ LÁSZLÓ.